

СВЯТІСТЬ ЯК ЕСТЕТИЧНИЙ ІДЕАЛ В МЕЖАХ ПРАВОСЛАВНОЇ КУЛЬТУРИ

В статті розглядається феномен святості, як естетичного ідеалу в межах православної культури. Здійснено аналіз проблеми естетичного ідеалу взагалі та святості як естетичного ідеалу зокрема в контексті різноманітних духовних, моральних та естетичних потреб українського суспільства в умовах культурного сьогодення.

У процесі розвитку європейської культури кожній епосі був притаманний певний як моральнісний, так і естетичний ідеал. Щодо останнього, то в будь-який час обов'язково на теоретичному або практичному рівні йшла мова про наявність певного "вищого критерію естетичної оцінки, яка передбачає свідоме або несвідоме зіставлення тих чи інших явищ з естетичним ідеалом" [1]. У межах цієї проблеми завжди вивчалися питання природи естетичного смаку та естетичних поглядів, принципово важливо, однак, було й окреслити питання витоку наявності або відсутності певного канону тощо.

Так чи інакше, але споглядаючи історію європейської культури, можна побачити, що ця проблематика не припиняла цікавити науковців, що й зумовлює актуальність цієї розвідки.

Варто зазначити, що сьогодні в межах постструктуралістського розуміння стану європейської культури, відповідного до стану різими, навряд чи можна говорити про наявність певного єдиного естетичного ідеалу. Скоріше, йдеться про відсутність такого ідеалу через відповідний стан буття та мислення. Українська культура та естетична думка певним чином перейняла таку точку зору.

Проте, немаловажним є той факт, що історія розвитку української культури та мистецтва докорінно відрізняється від історії західноєвропейської. На території України протягом багатьох століть такий розвиток був більш інертним – стійка традиція та тривкий канон не переставали бути, і сьогодні, незважаючи на домінування вищезазначеного ставлення до наявності естетичного ідеалу; знов і знов відбувається повернення до давнього канону, а, відповідно, і до естетичного ідеалу православної культури.

На нашу думку, таким естетичним ідеалом виступає феномен святості. Незважаючи на традиційно першочергове етичне значення цього терміну, святість має безумовний естетичний аспект свого розуміння. Саме на цьому аспекті ми і зосередимо нашу увагу.

Зважаючи на сучасну глибоку різноманітність естетичних смаків та поглядів, а також релігійних уподобань, неможливо констатувати наявність єдиного для всього українського народу естетичного ідеалу. Пануючий релятивізм та розуміння мистецтва як засобу заробляння грошей надає привід для відмови від ідеалу як такого, або принаймні, від ідеалу спільного, єдиного для певної спільноти людей, що проживають в Україні.

Проте, саме українська історія надає можливість побачити необхідність пошуку такого ідеалу, адже складна та суперечлива історія розвитку та становлення української державності говорить про постійність, протягом історії наявність певного культурного стрижня, за рахунок якого це становлення, врешті-решт, здійснилось. Таким стрижнем має бути православ'я, яке має вияв у вигляді могутньої православної культури, що є незнищеною протягом більш, ніж двох тисяч років.

Православна культура, яка відіграла немаловажну роль у становленні української національної культури, існує, розвивається і набуває нових форм і сьогодні. Саме тому варто говорити і про естетичний ідеал православної культури – святість та його вплив на сучасну українську людину.

Феномен святості був предметом філософських розмірковувань та досліджень ще наприкінці XIX – на початку XX століть. Мислителями, які зосереджували увагу на цій проблематиці, були, насамперед, філософи – представники російської релігійної філософії Срібного віку: Микола Бердяєв ("Доля Росії"), Павло Флоренський ("Іконостас"), Володимир Соловйов, В'ячеслав Іванов та інші.

Сучасні філософи, естетики та релігієзнавці також приділяють увагу цій темі. Зокрема, Віктор Бичков ("Естетичний лик буття (Умогляди Павла Флоренського)", "Ікона і російський авангард початку XX століття" та ін.), Олександр Мень ("Отець Олександр Мень відповідає на запитання"), С. М. Клімова ("Феноменологія святості і пристрасності в російській філософії культури") та інші.

Об'єктом дослідження в межах цієї статті є православна культура з точки зору її історичного розвитку та впливу на формування менталітету українського народу, а також відповідно до сучасного стану православної культури на території України.

Предметом дослідження є святість як естетичний ідеал українського народу в межах православної культури в історичному розвитку та на сьогоднішній день.

У межах даної статті були поставлені наступні завдання: проаналізувати та навести чітке розуміння поняття святості та його значення як естетичного ідеалу; дослідити рівень доцільності визначення саме феномена святості в ролі естетичного ідеалу для сучасного українського суспільства; розглянути проблеми та суперечності, пов'язані з поняттям святості та його сучасним розумінням.

Отже, головною **метою даної статті** є спроба довести доцільність обирання саме феномена святості в якості сучасного українського естетичного ідеалу та доцільність наявності естетичного ідеалу як такого.

Першим питанням, яке нас цікавить, є визначення святості як естетичного ідеалу. Адже традиційно поняття святості розглядається в межах етичної проблематики. Проте, перш ніж розглянути святість саме в межах естетичного аспекту, варто навести визначення феномену святості як такого, а також визначити роль святості та святої людини в контексті релігійного світовідношення людини та її духовного життєвого шляху.

Дослідник С. М. Клімова у своїй дисертації "Феноменологія святості" наводить наступне визначення цього феномену: "Святість як релігійний концепт містить у собі в "згорнутому" вигляді міфологему всієї християнської догматики, яка є імпліцитно пов'язаною з основоположним міфом про гріхопадіння" [2: 32]. Дослідниця вважає, що святість є фундаментальним концептом християнства, який віднаходить причастність людини до Бога в стані обоження" [2: 37].

Отже, вже зараз ми можемо побачити два важливих моменти в розумінні та значенні святості в межах світовідношення та розуміння людиною самої себе: по-перше, святість виступає як певне "пригадування" про втрачені можливості бути у безпосередньому зв'язку із Богом; по-друге, святість є нагадуванням людині про її потенційні можливості, які вона має завжди у прихованому, нереалізованому стані – можливість духовного розвитку, процесу одухотворення, кінцевою метою якого є саме стан святості людини: "Досягнувши обоження та святості, людина досягає мети та смислу релігійного життя" [2: 51].

Власне, С. Клімова розглядає поняття святості як образ, концепт, який постійно присутній в свідомості релігійної людини – образ людини ідеальної, боголюдини, яка за рахунок свого духовного розкриття пододала одвічний розрив між світом горним та світом дольним: "Святість є результат істинного поєднання двох горизонтів буття, синергія божественної енергії та людської свободи. Людина стає "богом за благодаттю", зберігаючи всю повноту своєї людяності... святість є трансцендентний підсумок життя, який отримує своє освячення у формі суспільного визнання, як правило, після смерті" [2: 45].

Таке розуміння святості одразу говорить про те, що святою може стати далеко не всяка людина. Саме тому Церква має свій лик святих, канонізації та зачислення до якого достойна була доволі обмежена кількість людей. Звичайно, поняття святості не є обмеженим лише тими святими, які є офіційно канонізованими. Святість є дуже важливим поняттям у житті багатьох звичайних людей.

Насамперед, святість і святий є прикладом для наслідування. Певним чином, героїчний та складний життєвий шлях ("житіє") святої людини має сприйматися як зразковий та ідеальний, але й недосяжний, винятковий. Образ святого асоціюється з образом обраної Богом людини, якій були надані всі можливості, духовні та вольові якості задля досягнення стану святості, який був заздалегідь призначений саме цій людині. Саме про такий героїчний шлях святого людина може дізнатися з ікони, яка про це розповідає.

По-друге, лик святих є опосередковуючою ланкою, зв'язком між людиною та Богом. Людина звертається до Бога саме через споглядання ікони, на якій зображений святий, або ж сам Ісус Христос, або ж Богоматір. Так чи інакше, святий образ або образ святого є видимим, що надає людині можливість "зв'язатися" із Богом.

І в першому, і в другому варіанті виявляється саме естетичний аспект розуміння святості. Адже ознайомлення людини з цим феноменом відбувається саме через ікону, на якій зображений святий. Як пише В. В. Бичков: "Ікона для православної свідомості – це передусім розповідь про події священної історії або житіє святого в картинах, тобто практично – реалістичне зображення, ілюстрація. Тут на перший план висувається її експресивно-психологічна функція – не просто розповісти про події давніх часів, але й розпалити в глядачеві цілу гаму почуттів – співпереживання, жалю, співчуття, захвату тощо, а відповідно – і прагнення до наслідування зображених персонажів. Тому ікона – виразник та носій головного морального принципу християнства – людяності, всеохоплюючої любові до людей, як наслідку любові Бога до них і людей до Бога" [3].

Отже, в межах феномену святості естетичний аспект є невід'ємним та ґрунтовним, без якого ми взагалі не можемо говорити про святість як про ідеал.

Першочергово, святість наочно представлена в якості предметів релігійного культу та об'єктів релігійного мистецтва, які Клімова називає "особливим класом духовних речей". Усі ці речі набувають своєї актуальності в межах релігійного культу, який аналізує Павло Флоренський. Для нього святість виявляється в специфічній атмосфері, що утворюється внаслідок культового таїнства,

яке містить у собі всі невід'ємні елементи (як конкретні предмети, так і їхнє специфічне культове значення). Аналізуючи вищенаведені думки Флоренського. Віктор Бичков пише: "Святість – ось та загальнолюдська цінність, яку церква несе всьому світу в різноманітних формах вираження і, зокрема, в таїнствах, богослужінні, іконі. У культовому дійстві, обряді святість наповнює вилучені з буденності осередки буденності, вирізки життя новим змістом, освітлює їх, робить їх якісно іншими, ніж вони були в буденному житті" [4: 41].

Але, звичайно, центральним, головним, найяскравішим і найзмістовнішим провідником святості є ікона. Ікона як зображення святого має за рахунок свого естетичного впливу на людину, яка споглядає ікону, неабияку духовну силу та духовний вплив на її світогляд та самоосягнення. В якості прикладу наведемо опис такого естетичного впливу ікон Богоматері, який наводить Д. Н. Белова: "Краса є невід'ємною від того виразу бездонного, високого та чистого суму, яким наповнений лик і який виявляє звернений до нас погляд. Суму, який майже не може бути переданий словом, істинно суму Матері, у якій пронизане великим стражданням сина серце назавжди відгукнулось усім бідам та прикростям людським... Богородиця наповнена благоговінням. Діва Марія поклоняється Своєму Божественному Немовляті і смирно покоряється неминучості жертви" [5].

Таким чином, святість естетично, а отже і змістовно, безпосередньо пов'язана з покірою. З одного боку, святий є героєм, який долає супротив та перепони на шляху до Бога, у ствердженні істинної віри. Але, з іншого боку, святість вказує на обов'язкову покіру людини. Християнська мораль, передусім, закликає до покори, покірної любові до ворога свого. Така риса є невід'ємною частиною образу святості. Ця риса безперечно споглядається в більшості ікон. Гнівний вираз обличчя можна зустріти лише в зображенні архангелів, які мають пряме призначення – боротьби зі злом. Що ж до людини, яка є святою, її обличчя містить приховану і виразну водночас покіру.

Саме в цьому елементі святості філософ Срібного віку Микола Бердяєв вбачав негативний відтінок і основну проблему впливу святості на православну людину. Філософ порівнює дві основні ціннісні характеристики, які виносять люди, що мають різний менталітет, із феномену святості. Для західноєвропейської людини такою домінантною характеристикою є чесність. Для слов'янина (насамперед, для того, хто сповідує православ'я) – це покіра. Проблема полягає в тому, що для такої людини покіра та чесність, як правило, речі несумісні: "Краще покірно грішити, ніж гордо вдосконалюватися" [6: 289].

Покіра видається головним діяльним орієнтиром. Найстрашнішим є те, що покіра не змушує людину прагнути до духовного розвитку, духовного насичення, до самовдосконалення як людини. Покірне замолювання скоєних злочинів є умовою для прощення та виправдання. Яку ж роль в цій проблемі відіграє святість? Власне святий – це той, хто бере на себе всю відповідальність за діяльність людини. Про це вже зазначалося вище. Святий є ідеальним недосяжним образом. Таке відношення і вшановування святості призводить до розуміння життєвого шляху звичайної людини як завідомо недосконалого, насиченого гріхами та помилками, які можна виправити лише за допомогою покори: "Вищі надлюдські завдання стоять перед святим. Звичайна людина не має ставити перед собою високої мети навіть віддаленого наближення до цього ідеалу святості" [6: 289].

Звідси, зазначає М. Бердяєв, виникає певний світоглядний та моральнісний дуалізм "святості та свинства" як "щеплення душевно-плотської, недостатньо духовної релігійності". Святість є трансцендентною для людини, не має відношення до буденного людського життя. Святість – це ідеал, але деяким чином, – ідеал порожній, ненаповнений: "Русь зовсім не свята і не вважає обов'язковим зробитися святою та здійснити ідеал святості, вона – свята лише в тому сенсі, що нескінченно вшановує святих і святість, тільки в святості бачить вищий стан життя, в той час як на Заході бачать вищий стан також і в досягненнях пізнання або суспільній справедливості, торжестві культури, у творчій геніальності" [6: 290].

Так філософ веде нас до розуміння того, що святість може бути ідеалом (естетичним або моральнісним) лише крізь призму людяності. У такому контексті чесність виступає виключно як людська ознака. Пізнання, справедливість, творчість тощо – все це досягнення та атрибути виключно людські. Святість – це характеристика надлюдська. Проте, до святості можна прагнути і вбачати в ній ідеал, лише стверджуючись як людина, реалізуючи власне духовне покликання.

Виходячи з цього, святість постає як дійсний ідеал. Проте, покіра вже не виступає в якості маскуванню недостатньої людяності, а є особливим, вищим її проявом. Людина з великої літери є покірною, але не слабкою. Вона упокорена не злим силам, неминучим стражданням, але всеблагій божественній волі, ототожнюючи себе з дією цієї волі.

Отже, наслідуючи міркування Бердяєва, можна сміливо прийти до ототожнення святої людини, покірної людини і Боголюдини "за благодаттю" та внаслідок власних духовних звершень.

Відповідно, зрозумілим є те, що святість не є просто ідеалом. Микола Бердяєв пише, що людяне начало в людині недостатньо розкриті, "воно все ще в потенціях, проте лише потенціях" [6: 292]. Що

ж, можливо, в наших силах здійснювати своєрідний заповіт філософа та реалізовувати закладені в нас потенції. І, звичайно, образ святості як естетичний ідеал має допомагати нам у цьому.

Останнім запитанням, на яке ми маємо за мету відповісти, є проблема актуальності феномену святості як естетичного ідеалу в контексті сучасних духовних, моральних та естетичних потреб українця.

Як було зазначено в назві даної статті, святість виступає як естетичний ідеал у межах саме православної культури. Проте, ми не можемо не звертати уваги на широке та глибоке різноманіття шляхів, які обирають українці задля заповнення смислостверджуючого простору. Кожен з цих шляхів пропонує свій естетичний ідеал, або навіть, як вже зазначалося, його принципову відсутність. Тільки певна частина українців обирає шлях сповідання православ'я і змістовного ознайомлення з православною культурою, а значить, і зі святістю як естетичним ідеалом. Саме до цієї спільноти звертається Д. Таргонський, який у своїй статті "Святі люди Святої Церкви" пише: "Нові кумири заповнюють собою кожний квадратний метр культурного ареалу сучасної цивілізації, як боги Давнього світу – кожний кут давнього Риму. Мірою всіх речей сьогодні є людина та її відношення до речей. Із відданих переваг та цінностей сучасного людства очевидним стає не тільки відхід людини від Бога, але і втрата людиною людяності в сучасному світі різких контрастів на тлі культурної безлюдності, мені здається, дуже явно виступає той образ святості, який Церква зберігає та виховує у своїх надрах недоторканим, а саме – ідеал людяності у Христі" [7].

Що ж до іншої, значно більшої за кількістю частини населення, то цілком вірогідно, що для неї феномен святості не матиме ніякого смислу. Людина, яка не є глибоковіруючою, навряд чи піде в пошуках естетичного ідеалу до храму. Вона буде розглядати (а не споглядати) ікону в музеї як художній твір, а святого, зображеного в іконі – як вдалий художній образ.

Проте, ще на початку статті ми зауважили, що колискою сучасного православ'я є нинішня столиця України, на теренах якої православ'я, православна культура розвивалися протягом багатьох століть. За цей час православна культура та особливе ставлення до неї стали невід'ємними характеристиками українського менталітету. Тому, навіть якщо людина обирає альтернативний шлях пошуку самої себе та свого ідеалу, вона завжди має у своїй природі джерело для духовного натхнення – образ святості.

Варто зазначити, що в ХХ столітті розуміння та трактування поняття "святість" стали більш широкими. Про це свідчать ідеї, які висловлювала неоднозначна, але знакова фігура сучасного православного світу священник Олександр Мень. У своєму інтерв'ю він висловлює дуже цінну в такому контексті думку: "...святість може здійснюватися в будь-якій формі життя" [8]. Знову ж таки, ця думка звертає нас до головного джерела духовного становлення – людяності, людських чеснот, які притаманні будь-кому; будь-хто має право їх реалізувати, незалежно від віросповідання та естетичного смаку.

Але О. Мень також наводить приклад такої звичайної людини: "Проста Діва, нічим не славетна, стала Посередницею великої таємної зустрічі людини з Вічністю" [8]. Цей приклад чудово ілюструє значення естетичного ідеалу святості для сучасної української людини. Адже звернення до ікони – це найпростіше, що може зробити людина. На наш погляд, не обов'язково бути глибоковіруючою людиною, щоб звернутися до ікони, в якій віднайти шуканий естетичний ідеал.

Ікона, передусім, надає нам образ: не просто художній образ, але образ ідеальний. Іконографічне зображення Богоматері, наприклад, не є ані прекрасним, ані потворним. Воно є духовно насиченим, ідеальним. Кожна деталь спонукає нас споглядати єдине ціле, яке є загальним символом вічності, ідеальної мети, до якої варто прагнути у своєму духовному та людському звершенні. Звідси ідея Павла Флоренського щодо головного символічного сенсу мистецтва, особливо мистецтва православного. Воно містить у собі прихований символ людського ідеалу взагалі: тихого, покірного, але неймовірно виразного, якщо тільки звернутися до нього, спитати його.

"Символ вічності" – "естетичний ідеал – "святість". Ось головні поняття, пов'язані з естетично-ціннісним розумінням православної культури в межах духовних, моральних та естетичних потреб сучасного українського суспільства.

Звичайно, ця проблема й досі залишається відкритою. Феномен святості та його сучасне розуміння потребує глибшого аналізу, не тільки естетичного, але й етичного, яке в майбутньому обов'язково буде здійснене.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Эстетика : Словарь [Электронный ресурс] / [под. общ. ред. А. А. Беляева и др.] – М. : Политиздат, 1989. – С. 447. – Режим доступа : <http://terme.ru/dictionary/706/word/%C8%C4%C5%C0%CB+%DD%D1%D2%C5%D2%C8%D7%C5%D1%CA%C8%C9/>.
2. Климова С. М. Феноменология святости и страстности в русской философии культуры : дис. ... доктора филос. наук : 24.00.01 / С. М. Климова. – М., 2004. – 372 с.

3. Бычков В. В. Икона и русский авангард начала XX века [Электронный ресурс] / В. В. Бычков. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Buchkov/_Ikona.php.
4. Бычков В. В. Эстетический лик бытия (Умозрения Павла Флоренского) / В. В. Бычков. – М. : Знание, 1990. – 64 с.
5. Белова Д. Н. Образ Богоматери – эстетический идеал православия [Электронный ресурс] / Д. Н. Белова // Вестник Московского университета. Серия 7. Философия. – № 5. – 2001. – С. 84–94. – Режим доступа : http://www.philos.msu.ru/vestnik/philos/art/2001/belova_obraz.htm.
6. Бердяев Николай. Судьба России. Опыты по психологии войны и рациональности [Электронный ресурс] / Николай Бердяев. – Режим доступа : http://www.krotov.info/library/02_b/berdyayev/berd_bibl.html#105.
7. Таргонский Денис. Святые люди Святой Церкви [Электронный ресурс] / Денис Таргонский // Отрок.ua. – 2009. – № 6 (42). – Режим доступа : http://otrok-ua.ru/sections/art/show/svjatye_ljudi_svjatoi_cerkvi.html.
8. Мень Александр. Отец Александр Мень отвечает на вопросы [Электронный ресурс] / Александр Мень. – Режим доступа : http://www.krotov.info/library/13_m/myen/4_vopr_11.html.
9. Флоренский П. Иконостас. Имена / Павел Флоренский. – М. : АСТ: АСТ МОСКВА, 2009. – 318 с.

Матеріал надійшов до редакції 29.12. 2010 р.

Гудзенко Е. А. Святость как эстетический идеал в рамках православной культуры.

В статье рассматривается феномен святости как эстетического идеала в рамках православной культуры. Осуществлен анализ проблемы эстетического идеала как такового и святости как эстетического идеала в частности в контексте духовных, моральных и эстетических потребностей украинского общества в современных культурных условиях.

Gudzenko I. O. Holiness as an Aesthetic Ideal within the Limits of Orthodox Culture.

The article investigates the holiness phenomenon as an aesthetic ideal within the limits of orthodox culture, analyzes the problem of selection of an aesthetic ideal in general and holiness as an aesthetic ideal in particular in the context and various spiritual, moral and aesthetic necessities of the Ukrainian society in the conditions of cultural present time.